

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

**2024/3-SON
ILOVA TO'PLAM**

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

M.F.Gaybullayeva	
No'xat navlarini o'sishi, rivojlanishi bilan oziqlantirish me'yorlarining ta'siri bo'yicha olib borilgan mahalliy va xorijiy ilmiy tadqiqotlar	835
Sh.M.Xalmatova, G.M.Maxsudova	
Sun'iy quvursimon kovaklardan foydalanib suv eroziyasiga qarshi kurashning samarasi	838
M.T.Abdullayeva, F.R.Qurolova	
Farg'ona viloyati adirlarida tarqalgan o'simlik turlari.....	841
S.A.Mamatqulova, T.E.Usmanova, I.R.Asqarov	
Determination of the amount of paulownia flowers and vitamins in their composition	847
M.T.Abdullayeva, M.Nazarov	
Tuproqni sog'lomlashtirishda mikroorganizmlar va mayda hayvonlarning ahamiyati	850
M.Nazarov Mamadali, Sh.M.Khalmatova	
Soil pollution by waste and measures to it prevent	854
D.M.Ahmedova, M.A.Boynazarova, H.S.Turdimatova	
Hovuz biotsenozining ekologik xususiyatlari	857
D.M.Ahmedova, H.S.Turdimatova	
Tut o'simligi navlarining bioekologiyasi	862
Sh.M.Xalmatova, G.M.Maxsudova	
O'quvchilarda ekologik tarbiya berishda sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar	868

ILMIY AXBOROT

Z.V.Alimova, M.A.Usmanova	
Navoiyning "Saddi Iskandariy" asaridagi ayrim forscha-tojikcha leksemalar va forsiy izofa haqida	871
X.A.Abdulxamidova, M.S.Sobirova	
Isajon Sultonning "Ozod" romanida intertekstuallik	876
M.A.Jo'rayeva	
Abdulla Avloniy ijodida safarnomaning o'rni.....	880
A.A.Qayumov, M.Sh.Abdurahimova	
Qo'chqor Norqobil qissalarida psixologik tasvir va psixofiziologik holat masalasi	884
I.I.Rustamova, D.A.Abdurahobova	
Isajon Sultonning "Boqiy darbadar" asarining badiiy xususiyatlari	887
A.G.Sabirdinov	
Iqbol Mirzo she'riy mahorati haqida	890
A.A.Qayumov	
Hastalangan ruhiyat tasviri	894
R.M.Umurzakov	
Avtobiografik qissalarda bola obrazi	899
Q.V.Yo'lchiyev, A.Charos	
Ulug'bek Hamdamning "Muvozanat" va georgiy pryaxinning "Sarob" romanlarida ironiyaning o'rni	903
Z.V.Alimova	
Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostonidagi "Ganj" va "Gavhar" istilohlari bilan bog'liq leksemalar xususida	907
G.A.Ikromova	
Dramalar tilida antroponimlarning qo'llanilishi (Sharof Boshbekov dramalari misolida).....	913
I.M.Naimjonova, Sh.A.Ganiyeva	
Tilshunoslikda maydon tushunchasiga nazariy yondashuvlar	918
N.A.Abdualiyeva	
Alisher Navoiy g'azallarida qo'llangan fors-tojikcha so'zlarning tahlili masalasi	922
A.R.Dadajonov	
Muhokama nutqining kompozitsion qurilishi.....	927
D.R.Teshaboyev	
Havola bo'lakli ergash gapli qo'shma gaplarda mazmuniy qorishqlik	930
I.T.Axmadjonov, A.R.Dadajonov	
Kelishik shakllari sinonimiyasining semantik xususiyatlari	936

UO'K: 81'367.335+811.512.133 (082)

HAVOLA BO'LAKLI ERGASH GAPLI QO'SHMA GAPLARDA MAZMUNYI QORISHIQLIK**СИНКРЕТИЗМ В ПРИДАТОЧНЫХ ЧАСТЯХ СЛОЖНОПОДЧИНЁННОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ****SYNCRETISM IN SUBORDINATE CLAUSES OF COMPLEX SENTENCES****Teshaboyev Dilmurod Raxmadjonovich**

Farg'ona davlat universiteti, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqolada havola bo'lakli ergash gapli qo'shma gaplarda kuzatiladigan mazmuniy qorishqlik hodisasi, sinkretik belgining qo'shma gaplarda voqelanishi va bu belgiga ko'ra havola bo'lakli ergash gapli qo'shma gaplarning turlari tahlilga tortilgan. Tilning sintaktik birligi hisoblangan qo'shma gaplarni tizimli o'rganish, ularning mazmuni va ahamiyatini kelajak avlodga yetkazish hozirgi kunda har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Qo'shma gap mavzusi ko'p yillardan beri o'zbek tilshunoslarining diqqatini o'ziga jalb etib kelayotgan muammolardan biridir. Shuni ta'kidlash lozimki, bu mavzu tilshunoslikning keng o'rganilgan sohalaridan biri bo'lsa ham, lekin haligacha ushbu muammolar to'liq hal etilgan deb bo'lmaydi. Shuningdek, mazmuniy qorishqlik (sinkretik) belgisiga ko'ra ergash gapli qo'shma gaplar, ulardagi sinkretik mazmuniy munosabatlarning turli grammatik vositalar bilan yuzaga chiqishi va mazmuniy qorishliq ergash gapli qo'shma gaplarning semantik va struktur begilarini o'rganish, qo'shma gaplarning bu turini sinkretik belgi asosida tavsiflash, shu bilan birga, ergash gapli qo'shma gaplarga xos lisoniy masalalarni turli aspektlarda o'rganishning lingvistik omillarini belgilash orqali mazkur muammo doirasidagi yangi qirralarni kashf etish bo'yicha ilmiy qarashlar va xulosalar berilgan.

Аннотация

В данной статье анализируется явление семантической путаницы, наблюдаемое в союзах с придаточными придаточными, возникновение синкретического признака в придаточных предложениях и виды придаточных с придаточными по этому признаку. Систематическое изучение сложных предложений, которые являются синтаксической единицей языка, передающей их смысл и значение будущему поколению, становится как никогда важным. Тема сложных предложений является одной из проблем, которая уже много лет привлекает внимание узбекских лингвистов. Следует отметить, что хотя данная тема и является одной из широко изучаемых областей языкознания, нельзя сказать, что эти проблемы еще полностью решены. Также по признаку смысловой путаницы (синкретичности) союзов с деепричастными предложениями, появления в них синкретических смысловых отношений с разными грамматическими средствами, а также изучения семантических и структурных особенностей предложений с содержательно смешанными деепричастными предложениями осуществляется описание этих придаточных предложений. типа на основе синкретического признака, при этом приводятся научные взгляды и выводы об открытии новых аспектов в рамках данной проблемы путем определения лингвистических факторов изучения языковых вопросов, характерных для союзов с наречиями. статьи в разных аспектах.

Abstract

In this article, the phenomenon of semantic confusion observed in conjunctions with relative clauses, occurrence of syncretic sign in clauses and the types of clauses with relative clauses according to this sign are analyzed. Systematic study of compound sentences, which are the syntactic unit of the language, conveying their meaning and importance to the future generation is becoming more important than ever. The subject of compound sentences is one of the problems that has been attracting the attention of Uzbek linguists for many years. It should be noted that even though this topic is one of the widely studied areas of linguistics, these problems cannot be said to have been fully resolved yet. Also, according to the sign of semantic confusion (syncretic) conjunctions with adverbial clauses, the appearance of syncretic meaningful relations in them with different grammatical means, and the study of the semantic and structural features of clauses with substantively mixed adverbial clauses, these clauses description of the type on the basis of a syncretic sign, at the same time, scientific views and conclusions are given on the discovery of new aspects within the scope of this problem by determining the linguistic factors of the study of linguistic issues specific to conjunctions with adverbial clauses in different aspects.

Kalit so'zlar: qo'shma gap, ergash gapli qo'shma gap, predikativ birlik, ergash predikativ birlik, bosh predikativ birlik, mazmuniy qorishqlik, sinkretizm, havola bo'lak, mazmuniy qorishliq havola bo'lakli qo'shma gap

ILMIY AXBOROT

Ключевые слова: союз, придаточное предложение, предикативная единица, придаточная предикативная единица, главная предикативная единица, семантическая сложность, синкретизм, придаточное предложение, предметно-сложное предложение с придаточным предложением.

Key words: conjunction, subordinate clause, predicative unit, subordinate predicative unit, main predicative unit, semantic complexity, syncretism, relative clause, substantive complex clause with relative clause.

KIRISH

Qurilish materiali monopredikativ birliklar bo'lgan qo'shma gaplar (qo'shma gaplar)ga doir masalalarning hal qilinishida rus tilshunosligi va turkologiyaga doir materiallar asosiy manba bo'lib xizmat qildi.

Qo'shma gaplarning tabiati, kelib chiqish yo'llari, ularning turlari, qo'shma gap komponentlarini bog'lovchi grammatik vositalar haqida A.M.Peshkovskiy, F.I.Buslayev, V.A.Bogoroditskiy, F.F.Fortunatov, A.A.Potebnya, A.A.Shaxmatov, V.V.Vinogradov, S.I.Abakumov kabi tilshunos olimlar o'zlarining qimmatli fikrlarini aytib o'tganlar. Bu esa, o'z navbatida, o'zbek tilshunosligida qo'shma gaplarga doir masalalarning hal qilinishiga katta yordam berdi.

O'zbek tilshunosligida o'zining intonatsion va struktural-semantik belgilari bilan sintaktik sathning boshqa birliklaridan farqlanib turuvchi qo'shma gaplarni tadqiq etish XX asrning 40-, 60-yillaridan boshlandi [3, 4, 6, 11, 16, 20, 22]. Qo'shma gaplarni mukammal tahlil etish, ularning xususiyatlarini keng va atroflicha o'rganish borasida ko'plab lingvistik izlanishlar amalga oshirildi [7, 8, 17, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 27].

Ergash gapli qo'shma gaplar boshqa til sathi birliklariga nisbatan struktur-semantik jihatdan ancha murakkab lisoniy birlik bo'lganligi sababli, u haqidagi qarashlar va talqinlar ham munozarali, ham turlicha. Ergash gapli qo'shma gaplarga xos bunday murakkablik ularga berilgan ta'rif va tavsiflarning xilma-xilligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ergash gapli qo'shma gaplar tizimida uchrovchi hodisalardan biri bu mazmuniy qorishqlik hodisasidir. Turli sath birliklariga mansub bo'lgan mazkur hodisa tilshunoslikda kam o'rganilgan masalalardan biri sanaladi [29, 5]. Barcha sath birliklariga aloqador bo'lgan qorishqlik sinkretizm atamasi bilan bog'liq.

Sinkretizm atamasi tilshunoslik faniga nemis olimi Avgust Fridrix Pott tomonidan XIX asrning 40-yillarida kiritilgan bo'lib, olim o'zining "Hind-Yevropa tillarining etimologik tadqiqi" deb nomlangan asarida otlardagi kelishik shakllari va fe'llardagi shaxs-son shakllarining qorishqligini sinkretizm deb ataydi [10].

Sinkretizm atamasi zamonaviy til sistemasida kuzatiladigan hodisa sifatida XX asrda L.Yelmslev va R.Yakobsonlar tomonidan ta'kidlab o'tilgan [15, 30]. L.Yelmslev sinkretizm hodisasini invariantlar o'rtasidagi bog'lanishlarning sharoitdan kelib chiqqan holda yo'qolishi natijasida paydo bo'lishini aytib o'tadi [15]. R.Yakobson esa o'zining "Kelishik haqida umumiy ta'limot bo'yicha: rus tili kelishiklarining umumiy ma'nosi" asarida "kelishiklar sinkretizmi" atamasiga batafsil to'xtalib o'tadi. Olim rus tilidagi bir necha kelishik shakllari yoki ayni bir kelishikning birlik, ko'plik shaklidagi ko'rsatkichlarining nutqiy vaziyatda (gap tarkibida) bir xil shaklda ishlatilishini sinkretizm hodisasi ekanligini ta'kidlaydi [30].

A.Martine sinkretizm hodisasining bir strukturada ikkita bir xil shaklning har xil funktsiya bajarishi bilan yuzaga chiqishi va undagi qorishqlik hodisasini kuzatish uchun har xil funktsiya bajaruvchi bir xil shaklli konstruksiya tahlil qilinishi kerakligini ko'rsatib o'tadi. E.Smiz bir grammatik o'zgargan shaklning turli morfosintaktik qurilmalarga mos kelishini sinkretizm deb baholaydi va bu hodisani tilning morfologik va sintaktik sathlariga aloqador ekanligini aytib o'tadi [2].

Sinkretizm atamasining ikki xil ma'noda ishlatilishi bir qator ishlarda aytib o'tilgan. Xususan, O.Denisovning fikricha, tildagi aniq bir hodisani, ba'zan o'zaro zidlangan hodisalarning bir butunligi, qorishqligi sinkretizmning birinchi ma'nosi, ikki zidlanuvchi orasidagi chegaralarning olib tashlanilishi esa sinkretizmning ikkinchi ma'nosidir [13]. V.Beresnova esa til shakllarining sinkretikligi sinkretizmning birinchi ma'nosi, uning tilga aloqador hodisa ekanligi sinkretizmning ikkinchi ma'nosi hisoblanadi [9].

Lingvistik tadqiqotlardan shuni ko'rishimiz mumkinki, sinkretizm hodisasi jahon tilshunosligida bir necha turlarga bo'lib tasnif qilingan. Xususan, R.Yakobson mazkur hodisaning to'liq va qisman sinkretizm [30], L.Yelmslev koalesensiya va implikatsiya usulida yuzaga

keladigan sinkretizm [15], M.Beermen, D.Braun, G.Korbetlar sodda sinkretizm, uyadosh sinkretizm, qarama-qarshi sinkretizm, qutblanish effektlari [1], V.Beresnova bir kategoriya doirasidagi va kategoriyalararo sinkretizm [9], O.Denisova esa gorizontal (bir sath doirasidagi) va vertikal (sathlararo) sinkretizm, sistemaviy va okkazional sinkretizm [13] deb nomlanuvchi turlarga ajratib o'rganish mumkinligini ta'kidlab o'tadilar.

NATIJA VA MUHOKAMA

Ergash gapli qo'shma gaplarga xos talqinlarning turlichaligi va zid fikrlarning mavjudligi mazkur sintaktik birliklarda mazmun qorishiligidagi, ya'ni ergash gapli qo'shma gaplarning sinkretik tabiatiga ishora qiladi. Mazmuniy qorishiq birliklar sifatida ko'zga tashlanuvchi ergash gapli qo'shma gaplar nutq jarayonida xilma-xil funksiyalari bilan namoyon bo'ladi.

Sintaktik konstruksiyalardagi mazmuniy qorishqlik tilning mazmun tomoni bilan bog'liq bo'lgan sintaktik omonimiya va sintaktik polisemiya hodisalariga o'xshab ketadi. Bu esa mazmuniy qorishqlik hodisasini sintaktik omonimiya va sintaktik polisemiyaga yondosh hodisa sifatida tadqiq qilish imkonini beradi. Masalan: *Mumtoz adabiyotimiz namunalari orasida ba'zan shunday baytlar, misralar borki, ularni mutolaa qilgan inson qalbi va ruhiyatida ajib bir o'zgarish, poklanish sodir bo'lganini his etadi.* (E.Vohidov)

Tahlilga tortilgan yuqoridagi misolda birdan ortiq mazmuniy munosabat bir sintaktik konstruksiyada qorishiq holatda kelgan va unda bir vaqtning o'zida ham aniqlovchi ergash gapli qo'shma gap, ham daraja-miqdor mazmunidagi ergash gapli qo'shma gapga xos semantik munosabatning ifodalanganligini ko'rish mumkin.

Bitta sintaktik konstruksiyada birdan ortiq mazmuniy munosabatning qorishiq holda kelganligini aniq tasavvur qilish uchun ba'zan tahlil qilinayotgan lisoniy birlikni sintaktik sinonimik paradigmadagi boshqa bir ma'nodosh variantlarida qo'llash ham yaxshi samara beradi. Masalan: *Mumtoz adabiyotimiz namunalari orasida ba'zan ularni mutolaa qilgan inson qalbi va ruhiyatida ajib bir o'zgarish, poklanish sodir bo'lganini his etadigan baytlar, misralar bor.* Ushbu sintaktik birlikning mazmuniy munosabati predmet va uning belgisida namoyon bo'ladi.

Mumtoz adabiyotimiz namunalari orasidagi bayt va misralar ularni mutolaa qilgan inson qalbi va ruhiyatida ajib bir o'zgarish, poklanish sodir bo'lganini his etadigan darajada. Ushbu sintaktik birlikning mazmuniy munosabati belgi-xususiyatning darajalab ko'rsatilishida.

Mazmuniy qorishqlikning yuzaga chiqishida birdan ortiq ergash gapli qo'shma gaplarning mazmuniy munosabati bir pozitsiyada birlashadi, ya'ni bir ergash gapli qo'shma gap o'z tarkibiy qismida ikki va undan ortiq ergash gapli qo'shma gaplarga xos bo'lgan mazmuniy munosabatlarni mujassam etadi. Bu esa mazmuniy qorishqlik hodisasini sintaktik sath birliklaridagi "lingvistik ekonomiya"ning [14] eng yuqori bosqichi ekanligini ko'rsatadi.

Havola bo'laklar yordamida birikkan ergash gapli qo'shma gaplarda ham ega, aniqlovchi, to'ldiruvchi, o'rin, payt, natija, o'lchov-daraja kabi turli sintaktik birliklarga xos bo'lgan mazmuniy qorishqlik kuzatiladi. Tadqiq qilinayotgan mazkur hodisa havola bo'lakli ergash gapli qo'shma gaplarning har ikkala turida ham uchraydi:

- 1) bir havola bo'lakli mazmuniy qorishiq ergash gapli qo'shma gaplar;
- 2) ikki havola bo'lakli mazmuniy qorishiq ergash gapli qo'shma gaplar.

I. Mazmuniy qorishqlik hodisasi bir havola bo'lakli ergash gapli qo'shma gaplarda bosh predikativ birlikka nisbatan ergash predikativ birlikning aniqlovchi va hol vazifasida kelgan turlaridagina uchraydi, ya'ni bir havola bo'lakli aniqlovchi va hol ergash gapli qo'shma gaplarda mazmuniy sinkretiklik kuzatiladi. Ergash gapli qo'shma gaplarning bu turida izohlovchi predikativ birlik izohlanuvchi predikativ birlikka *shunday, shundayin, shunaqa, shunaqangi, shu qadar, shu darajada* kabi havola bo'laklar yordamida birikadi, bu bog'lovchi vazifasidagi vositalar bosh predikativ birlik tarkibida keladi va izohlanuvchi predikativ birlikning kesimi -ki aniqlov ergashtiruvchi bog'lovchisi bilan shakllangan bo'ladi.

Mazmuniy qorishiq ergash gapli qo'shma gaplarning bu turida *tarz – natija, o'lchov-daraja – natija, natija – o'lchov-daraja, natija – sabab, tarz – o'lchov-daraja, to'siqsizlik – payt, predmet belgisi mazmunini ifodalovchi (aniqlovchi) – sabab – natija, o'lchov-daraja – predmet belgisi mazmunini ifodalovchi (aniqlovchi) – natija* mazmunidagi ergash gapli qo'shma gaplarga xos mazmuniy munosabatlar qorishiq kelgan bo'ladi. Masalan,

ILMIY AXBOROT

1. *Ko'ngilning davlati va mulki shundayin bir yuqori sifatdirki, uni so'z bilan vasf qilib bo'lmaydi. (T.Malik "Odamiylik mulki")* 2. *U shu qadar dadil fikrlarni o'rtaga tashladiki, muhokama janjalga aylanib ketdi. (O'.Hoshimov "Hikoyalar")*

Yuqorida tahlilga tortilgan ergash gapli qo'shma gaplarning tarkibiy qismlari *shundayin, shu qadar* havola bo'laklari yordamida birikkan bo'lib, bu sintaktik birliklar mazmuniy qorishiq ergash gapli qo'shma gaplar paradigmasini tashkil etadi. Gaplardagi mazmuniy qorishqlik hodisasini quyidagicha izohlash mumkin.

Ko'ngilning davlati va mulki shundayin bir yuqori sifatdirki, uni so'z bilan vasf qilib bo'lmaydi. Ushbu ergash gapli qo'shma gapdagi mazmuniy qorishqlik aniqlovchi (predmet belgisi – uni so'z bilan vasf qilib bo'lmaydigan sifat), o'lchov-daraja (predmetning o'lchov-daraja belgisi – uni so'z bilan vasf qilib bo'lmaydigan darajadagi sifat) va natija (predmetning natija belgisi – natijasi so'z bilan vasf qilib bo'lmasligidadir) ergash gapli qo'shma gaplarga xos.

U shu qadar dadil fikrlarni o'rtaga tashladiki, muhokama janjalga aylanib ketdi. Bir havola bo'lakli ergash gapli qo'shma gaplar tizimiga mansub ushbu gapda *natija* (uning dadil fikrlarni o'rtaga tashlashining natijasi – muhokamaning janjalga aylanib ketishidir), *sabab* (u nimaga sabab bo'ladigan dadil fikrlarni o'rtaga tashladi – muhokama janjalga aylanib ketishiga sabab bo'ladigan), *o'lchov-daraja* (u qanchalik dadil fikrlarni o'rtaga tashladi – muhokama janjalga aylanib ketadigan darajadachalik) va *aniqlovchi* (u qanday dadil fikrlarni o'rtaga tashladi – muhokama janjalga aylanib ketadigan fikr) mazmunidagi sintaktik birliklarga xos mazmuniy munosabatlar mavjud. Bu mazmuniy munosabatlardan natija mazmuni asosiy belgi, sabab, o'lchov-daraja va predmet belgisini ifodalovchi mazmunlar esa asosiy bo'lmagan mazmun hisoblanadi.

Shuni aytish kerakki, turlicha tobe munosabatli qo'shma gaplarga xos mazmuniy munosabatning qorishiq holda kelishi murakkab sintaktik birlikning yo bosh predikativ birligida yoki ergash predikativ birligida bo'lmaydi. Izohlanuvchi yoki izohlovchi predikativ birliklarning yakka o'zi boshqa turdagi ergash gapli qo'shma gaplardagi mazmuniy munosabatni yuzaga chiqarmaydi. Aksincha, ergash gapli qo'shma gaplardagi mazmuniy qorishqlik qismlarning binar (ikki tomonlama) munosabatidan hosil bo'luvchi sintagmatik vaziyat bilan o'lchanadi. Ya'ni mazmuniy qorishqlikda bosh va ergash predikativ birliklarning munosabati teng ahamiyat kasb etadi.

Shunday tarbiya qilish lozimki, toki farzand tayyor oshdan emas, mehnat bilan topilgan luqmadan rohatlansin.

Yuqoridagi sintaktik birlik ham tarz, ham natija, ham o'lchov-daraja mazmunidagi hol ergash gapli qo'shma gaplarga xos bo'lgan mazmuniy munosabatni ifodalaydi.

Bosh predikativ birlikdan anglashilgan harakatning tarz belgisi (*Farzandni qanday tarbiya qilish lozim*) – *farzand tayyor oshdan emas, mehnat bilan topilgan luqmadan rohatlanadigan tarzda.*

Bosh predikativ birlikdan anglashilgan harakatning natija belgisi (*Farzandni tarbiya qilishning natijasi qanday yakunlanishi kerak*) – *tarbiyaning natijasida farzand tayyor oshdan emas, mehnat bilan topilgan luqmadan rohatlansin.*

Bosh predikativ birlikdan anglashilgan harakatning o'lchov-daraja belgisi (*Farzandni qay darajada tarbiyalash lozim*) – *farzand tayyor oshdan emas, mehnat bilan topilgan luqmadan rohatlanadigan darajada.*

Demak, lisoniy dalillar tahlilidan shuni ko'rish mumkinki, bir havola bo'lakli aniqlovchi ergash gapli qo'shma gaplarda *narsa belgisi – narsaning o'lchov-daraja belgisi; narsa belgisi – predmetning o'lchov-daraja belgisi – belgining natijasini* ifodalovchi uch xil turdagi (aniqlovchi, o'lchov-daraja, natija mazmunidagi ergash gapli qo'shma gap) sintaktik qurilmalarga xos bo'lgan mazmuniy munosabat qorishiq holda keladi.

Bir havola bo'lakli hol ergash gapli qo'shma gaplarda esa *o'lchov-daraja – chog'ishtiruv; o'lchov-daraja – natija; natija – o'lchov-daraja; natija – sabab; tarz – natija – o'lchov-daraja; natija – o'lchov-daraja – sabab; natija – sabab – o'lchov-daraja – aniqlovchi* kabi ergash gapli qo'shma gaplarga xos bo'lgan mazmuniy qorishqlik bir paradigмага teng keladi.

Bir havola bo'lakli ega, kesim, to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gaplarda boshqa turdagi ergash gapli qo'shma gaplarga xos mazmuniy qorishqlik kuzatilmaydi.

1. *Kuzatuvlardan aniqki, bolalar va o'smirlar fe'l-atvorining shakllanishida bo'sh vaqtdan to'g'ri foydalanish g'oyat muhim ekani tan olingani holda bu zarur masala yechimiga e'tiborsiz*

qaraladi. (T.Malik "Halovat") 2. "Musulmonning uyi jannat bog'idan bir bog'chadir", deganlar. Bundan ibrat shuki, "jannatda o'sgan" qizga uylangan erning boshiga baxt qushi qo'ribdi. (T.Malik "Halovat") 3. Payg'ambarimiz (s.a.v.) shuni marhamat qilganlarkim: «Insonlarning axloqi buzilganida va ixtiloflar avjiga chiqqanida Alloh rasulining go'zal axloqini namoyon qilgan odamga yuz shahidning savobi beriladi (T.Malik "Odamiylik mulki")

Yuqoridagi bir havola bo'lakli ergash gapli qo'shma gaplarning birinchisida faqat ega ergash gapli qo'shma gapga xos, ikkinchi sintaktik birlikda kesim ergash gapli qo'shma gapga xos, uchinchi ergash gapli qo'shma gapda esa to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gaplarga xos bo'lgan mazmuniy munosabat mavjud bo'lib, bu sintaktik konstruksiyalarda boshqa turdagi ergash gapli qo'shma gaplarga xos mazmuniy munosabat kuzatilmaydi.

II. Ikki havola bo'lakli mazmuniy qorishiq ergash gapli qo'shma gaplar. O'rganilayotgan hodisa bir havola bo'lakli ergash gapli qo'shma gaplarga nisbatan ergash gapli qo'shma gaplarning bu turida juda ko'p uchraydi. Sababi ikki havola bo'lakli ergash gapli qo'shma gaplarning barcha turi mazmuniy qorishqlik belgisiga ega. Masalan,

1. Kim bировga yomonlik qilsa, u shu dunyoning o'zidayoq jazosini ko'radi. (Hadis) 2. Kim rahmni (qarindoshlikni) uzmasdan yursa, Men undan rahmatimni uzmayman. (T.Malik "Odamiylik mulki") 3. Qayerda ahllik bo'lsa, o'sha yerda qut-baraka bo'ladi. ("Hikmatlar shodasi")

Tahlilga tortilgan yuqoridagi sintaktik birliklarning barchasida ikki va undan ortiq ergash gapli qo'shma gaplarga xos bo'lgan mazmuniy munosabat mavjud bo'lib, har biri mazmuniy qorishqlik belgisiga ega. Shunga asosan, yuqoridagi ikki havola bo'lakli ergash gapli qo'shma gaplarni quyidagicha izohlash mumkin.

Lisoniy dalillarning barchasida ikki va undan ortiq ergash gapli qo'shma gaplarga xos mazmuniy munosabat kuzatiladi. Xususan, *Kim bировga yomonlik qilsa, u shu dunyoning o'zidayoq jazosini ko'radi* gapida ega – payt; *Kim rahmni (qarindoshlikni) uzmasdan yursa, Men undan rahmatimni uzmayman* sintaktik birligida to'ldiruvchi – shart – payt; *Qayerda ahllik bo'lsa, o'sha yerda qut-baraka bo'ladi* havola bo'lakli sintaktik birligida o'rin – shart – payt – sabab mazmuniy munosabatlari bir paradigмага teng keladi.

XULOSA

Xulosa sifatida aytish mumkinki, til sathiga tegishli bo'lgan mazmuniy qorishqlik polisemiya, polifunksionallik, konversiya deb ataluvchi hodisalar bilan o'zaro yaqin munosabatda bo'lsa ham, lingvistik belgining shakl va mazmun o'rtasidagi munosabatning namoyon bo'lish belgisi bilan farqlanadi.

Mazmuniy qorishqlik tilning ikki tomonlama mohiyatiga ega bo'lgan barcha sath birliklariga mansub bo'lib, shakl va mazmun butunligidan tashkil topadi hamda o'zida shakl va mazmun dialektikasini namoyon qiladi. Ergash gapli qo'shma gaplardagi shakl va mazmun asimmetriyasi (nomuvofiqligi)ga mazmuniy qorishqlik (sinkretizm) sabab bo'ladi.

Bir havola bo'lakli ergash gapli qo'shma gaplarda "Tarz – Natija", "O'lchov-daraja – Natija", "Natija – O'lchov-daraja", "Natija – Sabab", "Tarz – O'lchov-daraja", "To'siqsizlik – Payt", "Predmet belgisi mazmunini ifodalovchi (aniqlovchi) – Sabab – Natija", "O'lchov-daraja – Narsa belgisi mazmunini ifodlovchi (aniqlovchi) – Natija" kabi mazmuniy munosabatlar qorishiq holda keladi.

Ikki havola bo'lakli to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gaplarda "To'ldiruvchi EGQG", "Payt EGQG", "Shart EGQG", "Aniqlovchi EGQG", ikki havola bo'lakli hol ergash gapli qo'shma gaplarda esa "O'rin EGQG", "Payt EGQG", "Shart EGQG", "Tarz EGQG", "Sabab EGQG", "O'lchov-daraja EGQG" va "To'siqsiz EGQG"larga xos mazmuniy munosabatlar sinkretik tarzda namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, qo'shma gaplar tadqiqi bilan aloqador muammolar talaygina. Bu masalalar hozirgi kunda o'zbek tili sintaksisi oldida turgan va atroflicha o'rganishni taqozo etuvchi muammolar sirasiga kiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Beerman M., Brown D., Corbett G.G. (2005). The Syntax-Morphology Interface. A Study of Syneretism. – Cambridge: Cambridge University Press, 13-17.
2. Smims A.D. (2017). Syncretism (an example of a form-meaning mismatch). – The Ohio State University, 2.
3. Абдурахмонов Ф.А. (1958). Қўшма гап синтаксиси асослари. Т.: ЎзФА нашриёти.
4. Абдурахмонов Ф.А. (1964). Қўшма гап синтаксиси. Т.: Фан.
5. Адмони В.Г. (1964). Основы теории грамматики. М.

ILMIY AXBOROT

6. Асқарова М. (1964). Ҳозирги замон ўзбек тили ва қўшма гаплар. Тошкент.
7. Бердиалиев А. (1989). Эргаш гапли қўшма гап конструкцияларида семантик-сигнификатив парадигматика. Т.: Фан.
8. Бердиалиев А. (1990). Ўзбек тилида омоним моделли эргаш гапли қўшма гаплар. Т.: Фан.
9. Береснова В.А., 2012. <https://cyberleninka.ru/article/n/linvisticheskiy-sinkretizm-kak-aktualnaya-kategoriya-sovremennogo-yazykoznaniya>
10. Ганиева Д. (2022). Турли тизимдаги тилларга мансуб феълларда синкретизм ва полифункционаллик. Андижон, 8.
11. Ғозиев Ҳ. (1941). Ҳозирги замон ўзбек адабий тилидаги қўшма гапларнинг состави ҳақида // Ўзбек тили илмий грамматикасидан материаллар. Т.: 127-156.
12. Фуломов А., Асқарова М. (1987). Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. 3-нашри. Т.: Ўқитувчи, 171-240.
13. Денисова О.И. (2016). Вертикальный синкретизм в языке и речи (фонетический и лексический уровни). Ростов н/Д.: Фонд науки и образования, 9.
14. Эйгер Г.В. (1967). Сложные предложения с совмещением сказуемых в современном немецком языке. АКД. М.: 5.
15. Ельмслев Л. (2006). Прологомены к теории языка. М.: КомКнига, 108.
16. Камол Ф. (1955). Қўшма гапларга доир масалалар. Т.: Ўзфанакадемнашр.
17. Мамажонов А. (1990). Қўшма гап стилистикаси. Тошкент.
18. Маҳмудов Н., Нурмонов А. (1995). Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Синтаксис. Тошкент.
19. Маҳмудов Н.М. (1984). Семантико-синтаксическая асимметрия-а простом предложении узбекского языка. Докт. Диссертация. Ташкент.
20. Маъруфов А. (1949). Ҳозирги замон ўзбек тилида пайт эргаш гаплар. Дис. Фил.фан.ном. Тошкент. 122.
21. Нурмонов А., Маҳмудов Н., Аҳмедов А., Солихўжаев С. (1992). Ўзбек тилининг мазмуний синтаксиси. Т.: Фан.
22. Рустамов Х. (1960). Ҳозирги замон ўзбек тилида тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гаплар. Филол.фан.ном. дис. Тошкент. 293.
23. Сайфуллаева Р.А. (1994). Ҳозирги ўзбек тилида қўшма гапларнинг формал-функционал талқини. Т.: Фан.
24. Турниёзов Б.Н. (1972). Ҳозирги ўзбек тилида тенг компонентли мураккаб синтактик қурилмалар деривацияси: Филол. Фанлари номзоди. ... дисс. Автореф. Тошкент.
25. Тешабоев, Д. Р. (2022). Эргаш гапли қўшпредикатив бирликлар фалсафий нарса категорияси сифатида. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 2(11), 25-30.
26. Тешабоев, Д. Р. (2022). Эргаш гапли қўшпредикатив бирликлар фалсафий мазмун категорияси сифатида. *Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali*, 2(11), 51-55.
27. Teshboyev, D. R. (2021). On the semantical analysis of the parypredicative units of complex following. *Theoretical & applied science*, (4), 390-392.
28. Тешабоев, Д. Р. (2020). Эргаш гапли қўшма гапларни шакллантиришда антитезанинг ўрни. *Международный журнал искусство слова*, 3(5).
29. Федоров А.К. (1972). Трудные вопросы синтаксиса. М.
30. Якобсон Р. (1985). Избранные работы. М.: Прогресс, 160.